

Az 1537 jegyzettel ellátott könyv egyszerre lehet érdekes és hasznos olvasmány a katonarvoslás történetével foglalkozó szakemberek és az érdeklődő olvasóközönség számára. A számos táblázat, összegzés mellett képi illusztrációk is színesítik a kötetet, ezekről természetesen képjegyzék is készült. Aki pedig a könyvből említett személyekre vonatkozóan keresne, a névmutató segítségével ezt könnyen megteheti.

Végezetül a recenzióknak csupán egyetlen dolga maradt, az esetleges kritikai észrevételek megtétele. Öröndetesen csupán egyetlen kételyem támadt. Nevezetesen a 62. oldalon találjuk azt a megállapítást, amely szerint „A cseh fogságból kiszabadult mintegy 500-600 magyar katona 1938. december 31. és 1939. január 8. között érkezett meg a fővárosba...” A megadott szám a recenzió számára meglehetősen soknak tűnik, szerencsés lett volna e megállapítást levéltári adatokkal megerősíteni.

Kiss Gábor

NÁNAY MIHÁLY

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG A katona és politikus: 1914–1924

(Unicus Műhely, Budapest, 2018. 338. o. ISBN: 978 615 5084 50 8)

Az utóbbi években mind nagyobb érdeklődés övezi a történeti életrajzokat, így a műfaj öröndetes reneszánszát éljük. Nánay Mihály PhD-disszertációjának könyvváltozata jól illeszkedik ebbe a folyamatba. A kötet Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg tábornagy életének 1914 és 1924 közötti szakaszát mutatja be.

Az életrajzi monográfia összesen tizenegy fejezetre tagolódik, amelyeket lényegében két részre lehet bontani: az első egység a királyi herceg első világháborús tevékenységét mutatja be, majd az 1918. őszi káoszt vázoló, kvázi átmeneti, ötödik fejezet megnyitja József Ágost 1924-ig terjedő életpályájának ismertetését. Nánay Mihály tehát a főherceg életének kilenc évtizedéből egyet tekintett át, amely minden kétséget kizáróan a legfontosabb időszak volt a tábornagy pályafutásában. A limitáció első évét különösebben nem kell magyaráznunk, érdekesebb viszont az 1924-es évszám kijelölése. A szerző ezt azzal indokolta, hogy ekkorra vált világossá, hogy a reprezentatív szerepen túl jelentős politikai funkciót már nem tölthet be a királyi herceg. Jelen recenzióban az első egységet mutatjuk be részletesebben, tekintettel a folyóirat specializációjára.

A kötet bevezetőjében a szerző röviden bemutatja témaválasztásának történetét és indokait. Tisztázza, hogy a magyar közjogi hagyományból következően az életrajz alanyának címe „magyar királyi herceg” formában lenne helyesebb (9. o.).

A következő fejezetben megismerhetjük a József főhercegre vonatkozó historiográfiát. Elmondható, hogy Gabányi János 1931. évi József főherceg-tábornagról szóló műve óta nem készült átfogó munka a Habsburg-tábornok életéről. Nánay Mihály bemutatja József főherceg naplóinak történetét, mivel a monográfia vezérfonalát jelentette a közel 6000 oldalas, nyomtatásban is napvilágot látott, *A világháború, amilyenek én láttam* hét kötetének feldolgozása. Itt kell megemlítenünk, hogy míg a legtöbb császári és királyi tábornok biográfiájának készítése során alapvetően a források *hiányával* kell szembenézni, József főherceg esetében pont ellenkezőleg, némileg a bőség zavarával kell meg-

birkóznia a kutatónak. Nánay a korabeli recenziók révén jól illusztrálja, hogy e hét kötet jelenítette meg leginkább a magyar nemzeti narratívát a világháborúval összefüggésben. A szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a kötetek voltaképp a napló, egy szakmonográfia és az emlékirat műfajának sajátos keverékét alkotják (22–23. o.). Nánay munkája során felhasználhatta a főherceg első világháború után írt – mindeddig publikálatlan – naplóját is (24–25. o.) – ezek vizsgálata abszolút novumot jelent. Mindezek forrásértékét növeli, hogy a királyi herceg nem publikálás céljából vezette ezeket a feljegyzéseket.

A harmadik fejezet József Ágost első világháborús katonai pályafutását tekinti át. A kötet egyharmadát kitevő, leghosszabb fejezet során a szerző bemutatja a királyi herceg boldog békeidők világában történt katonai előmenetelét. Családi származása következményeként József Ágost a világháborút már altábornagyi rendfokozatban kezdte meg. Miután a budapesti császári és királyi 31. hadosztály élén József Ágost a szerb fronton átesett a tűzkeresztségen, a divízió szeptember elején már a galíciai hadszíntéren küzdött.

A hadszíntéri eseményeket a szerző alapvetően József főherceg memoárja, az oszt-rák–magyar összefoglaló vezérkari munka (Österreich–Ungarns letzter Krieg), valamint vonatkozó monográfiák segítségével mutatja be. Nánay Mihály munkájának fontos erénye, hogy nem a hadműveletek részletes leírását olvashatjuk, hanem József főherceg személyére tud fókuszálni, kvázi nem vész el a részletekben. Néhány ponton mindazonáltal úgy is érezhetjük, mintha túlságosan a királyi herceg nézőpontjából követnénk a történéseket.

A kötet egyik legfontosabb részét a József főherceg jellemét és mentalitását alapvetően alakító – 1915 nyarától vívott – isonzói harcok és a Doberdó-fennsík védelmében tett tevékenységének bemutatása jelenti. E kiemelten fontos időszakkal Nánay annak jelentősége miatt részletesebben is foglalkozik. József főherceg gondolkodásmódjára, későbbi döntéseire döntő befolyást gyakoroltak az itteni harcok. A Karszton folytatott háború során ismerte és szerette meg igazán a magyar katonát a tábornok. Ekkor nevezték el katonái „József apánknak” (54–56. o.), amely egyszerre szólt a kitűnő és kemény hadvezérnek, aki azonban beosztottjairól a lehető legnagyobb mértékben gondoskodott, és sorsukban osztozott. Több más példa mellett szerzőnk többször is utal a főherceg azon szokására, hogy gyakran személyesen kereste fel az első vonalakat, valamint arra is, hogy a román hadba lépés után a királyi herceg azonnal a magyar csapatok erdélyi átcsoportosítása mellett tört lándzsát. Az I. világháborút érintően Nánay kiemeli, hogy a k. u. k. haderő tábornoki karán belül példátlan maradt, hogy József Ágost a Monarchia minden főbb, tehát összesen négy frontján megfordult. A dualista állam 25 legmagasabb rendfokozatú tábornoka közül egyedül Kövess Hermann tábornagy mondhatta el ezt magáról. A szerző József Ágost I. világháborús pályafutása során 20 olyan hadjáratot, illetve csatát különít el, amelyekben a királyi herceg részt vett (táblázatba foglalva, 326. o.).

1918 elején a királyi herceg a cs. és kir. 6. hadsereg parancsnokságát vette át a délnyugati fronton, majd a sikertelen júniusi offenzíva után a tiroli hadseregcsoport-parancsnokság élére nevezték ki. Katonai értelemben ekkor volt pályája csúcspont, hiszen a háború elején „csak” egy hadosztályt vezényelt, a konfliktus végén viszont már több hadsereg fölött diszponált.

József főherceg világháborús harctéri tevékenységének áttekintése után a negyedik fejezetben Nánay Mihály a tábornok első világháborús politikai elképzeléseit foglalja össze. Különösen érdekes és értékes a IV. Károly koronázása kapcsán megfogalmazott József Ágost-i gondolatok bemutatása (164–166. o.). Több más tényező mellett a nádori

jogkör kapcsán robbant ki komoly vita Tisza István gróf és a királyi herceg között. Végül a főherceg részt sem vett az 1916. december 30-i koronázáson, és a nádori funkciót a magyar királyi miniszterelnök látta el. Ezen a sérelmen élete végéig nem tudott felülemelkedni József Ágost, sőt az évtizedek múlásával, amikor egyre világosabbá vált, hogy ez volt az utolsó koronázás, még inkább növekedett sértettsége.

Az új uralkodó, IV. Károly trónra lépésével József főherceg politikai szerepe jelentősen növekedett, és 1917 januárjában még arra is felkérést kapott az ifjú monarchától, hogy vállalja el a miniszterelnöki tisztséget (171–172. o.) A következő másfél esztendőben a királyi herceg változó intenzitással, de részt vett a magyar politikában, mint a király bizalmi embere.

Az 1918 őszén fellépett káoszt az ekkor már homo regius tábornagy szemszögéből ismerhetjük meg. Az október végi „nagyon sűrű” napok történetét csak utólag, november 3-án összegezte a tábornaggyá avanzsáló főnemes, és erre vezethető vissza leírásában számos pontatlanság, például az, hogy gróf Bethlen Istvánnal is egyeztetett volna október 28-án (190. o.). Nánay Mihály kiváló forráskritikai érzékkel mutatja be, hogy József főherceg az 1920-as években megpróbálta elkendőzni a tényt: kezdetben ő is lehetséges opcióként tekintett a Károlyi-kormány sikeres működésére, mi több, az 1918. novemberi források alapján azonosult az új rendszerrel (196. o.). Nevezetes hűségesküjét ugyan szokták idézni, de azt nem, hogy a népkormány mellett azért állt ki, hogy nemzeti egységben lehessen megvédeni a magyar állam területi integritását.

Az első Magyar Népköztársaság és a Magyarországi Tanácsköztársaság 250 napja már mintegy előrevetítette a tábornagy 1945 utáni életének fátumát. Miután a bolsevikok „szocializálták” a főherceg alcsúti birtokát, a szigorú őrizet alatt álló kastély kertjében József Ágost favágóként dolgozott (206. o.).

A Kommün 1919. augusztus 1-jei bukása megteremtette annak lehetőségét, hogy József főherceg visszatérhessen a politikába. Nánay részletesen bemutatja azt a folyamatot, melynek során kormányzóvá lépett elő a főherceg, majd azt is, hogy az antant miképp szorította háttérbe Habsburg származása miatt. (210–226. o.) Ezt a helyzetet a tábornagy méltósággal fogadta, és a lemondásakor, 1919. augusztus 24-én kijelentette: „Az én személyem ne legyen akadálya annak, hogy eddigi ellenségeink barátainkká váljanak s a népünk fejlődésére szükséges eszközökkel megsegítsenek”. (232. o.) A Horthy-korszak konszolidációja során József Ágost politikai pozíciói egyre gyengültek.

Nagyon értékes Nánay azon elemzése, amely Károly visszatérési kísérleteit, valamint József Ágost ekkori magatartását mutatja be. Érdekes módon távoli rokonával szemben a tábornagy egyértelműen Horthy politikája mellett tört lándzsát. Az első királypucss idején naplójában nyíltan fogalmazott: „A trónkérdést messzire el kell halasztani, majd csak akkor lehet megoldani, hogyha ezek a vérszopó szomszédok, vagy egymás haját tépik, vagy kimúlik legalább az összetartásuk. A mostani eset csak összekovácsolja őket.” (258. o.) József Ágostnak még döntőbb szerepe volt azonban 1921 októberében. Nánay bemutatja és igazolja, hogy a hazai politikai elit köréből lényegében a főherceg értesült először Károly újabb visszatérési kísérletéről. Mivel a tábornagy már október 20-án tájékoztatta a király szándékairól Horthyt, a kormányzót nem érte teljes meglepetésként az uralkodó akciója (261–262. o.).

Az igényesen megírt fejezeteket áttekinthető irodalomjegyzék, valamint kitűnő kép- és térképmelléklet egészíti ki.

Végül néhány kritikai megjegyzés. A monográfia egyes pontjain talán elérte a szerzőt az életrajz-írók egyik legnagyobb csapdája, nevezetesen, hogy alapos kutatásaik révén túlságosan pozitív képet alkotnak „hősükről”. Például egyértelműbben ki lehetne jelteni, hogy József főherceg nem csupán „valamelyest” volt hiú ember (270. o.). Önmagában a publikált naplók alapján ez a kép bontakozik ki róla, leginkább talán Károly magyar királlyá történő koronázása kapcsán. Ebben az esetben tehát a „kifejezetten hiú” jelző lenne indokolt. Mint minden hasonló volumenű munka esetében, néhol tárgyi tévedésekkel is találkozunk. 1914 augusztusában az Osztrák–Magyar Monarchia üzent hadat az Orosz Birodalomnak, nem pedig fordítva (40. o.). Az 1914. őszi általános visszavonulásról szóló parancsot szeptember 11-én és nem 12-én adták ki (47. o.). Hasznos lett volna, és a jövőben mindenképpen pótlásra ajánlható a főhercegre vonatkozó bécsi levéltári források feltárása – legalább a Kriegsarchivban lévő személyügyi iratok és hagyatékok tekintetében.

A könyv is jól érzékelteti, hogy a Monarchia hadvezetése és haderejének teljesítménye korántsem volt annyira csapnivaló, mint amennyire az nemcsak a közvélekedésben, hanem a történész céhben is toposzként rögzült. Bizunk benne, hogy a szerző munkájának továbbfolytatása, valamint levéltári kutatásai kiterjesztése révén még alkalmunk lesz egyszer e kivételes, de a XX. századi magyar sorsot nagyon is leképező életpálya egészét alaposan megismerni.

Ligeti Dávid

MAKLÁRI VINKLER PÉTER (SZERK.)

A KÉSŐN JÖVŐ EMBER. VÁRUNK HAZA, ÉDES URAM!
Naplók és levelek 1944–1951

(Püski Kiadó, Budapest, 2017. 433 o. ISBN 978-615-00-3301-3)

Egyedülálló a Maklári Vinkler Péter által összeállított és szerkesztett hadifogoly-családtörténet, ugyanis két naplóban és több tucat levélben, üzenetben, hivatalos dokumentumban beszéli el szétszakított családjá, a szovjet hadifogságba került édesapja és a csonkán otthon maradt családjának a küzdelmekkel teli hat évét a család újraegyesüléséig. A két napló közül az egyiket – több kötetben – édesanyja, a hadifogoly-feleség írta édesapja kérésére, hogy ha majd ő hazatér a fogságából, akkor a napló alapján valamit pótolhasson a kimaradt családi évekből, megismerhesse, hogyan élt családjá elszakítottaságuk idején. A másik „napló” valójában a hadifogoly édesanyjának, a szerkesztő nagymamájának naplószerűen megírt leveleiből áll össze. A levelek többségét Maklári Klekner Péter írta hadifogságából. Itt meg kell jegyezni, hogy messze átlagon felüli mennyiségű levelet írhatott haza, igaz, a hadifogságban eltöltött ideje is átlagon felüli volt. Ezeken kívül felesége és édesanyja válaszleveleiből, néhány hazatért hadifogoly Maklári Klekner Péterről való levélbeni híradásaiból, az ő sorstársának a családjával történt levelezése néhány részletéből, valamint korabeli dokumentumokból, kiszabadítási kérelmekből áll össze a több mint 400 oldalas kötet. A munkát több korabeli fotó, néhány levél és dokumentum fotója illusztrálja.